

پژوهشی متفاوت در عرصه تاریخ حدیث نگاهی به کتاب «منع تدوین الحدیث»

محمدحسین علیزاده
عضو حلقه علمی حدیث
دانش آموخته دوره عالی تاریخ اسلام

چکیده: این مقاله، نگاهی گذراست به کتاب ارزشمند و اثرگذار «منع تدوین الحدیث» اثر استاد سید علی شهرستانی. پس از بیان مقدمه، با مروری به زندگی علمی استاد، به پیشینه موضوع کتاب و بازتاب آن در جوامع علمی می‌پردازیم. روش و شیوه بررسی مطالب، نوآوری‌ها و شیوه طرح مباحث، عناوین دیگر این یادداشت می‌باشد. پس از آن بخشی از ویژگی‌های این اثر بیان شده که نگاهی متفاوت به تاریخ، مسئله محوری، جریان‌شناسی، استفاده از منابع عامه، ریشه‌یابی مسائل و جریان‌ها و بین‌رشته‌ای بودن از اهم آنهاست. در پایان مهم‌ترین مباحث مطرح شده در کتاب را بیان می‌کنیم.

واژگان کلیدی: تاریخ حدیث، تدوین حدیث، منع تدوین الحدیث، سید علی شهرستانی.

مقدمه

هنر پژوهشگر در این است که با شناسایی مشکلات، آنها را به مسئله تبدیل کند و در فرآیند پژوهش، راه حلی برای آن ارائه دهد. استاد سید علی شهرستانی با بهر مندی از توانایی علمی و نگاه هوشمندانه، به

بررسی تاریخ اسلام و علوم اسلامی پرداخته و از این رهگذر آثار سودمندی ارائه کرده است. جریان منع تدوین حدیث، مسئله‌ای است که استاد در کتاب منع التدوین الحدیث به شناسایی و تشریح انگیزه‌ها و نتایج آن پرداخته‌اند. جریانی که منشأ بسیاری از انحرافات و اختلافات در جامعه اسلامی بوده است. در این نوشتار تلاش شده با معرفی مختصر این اثر ارزشمند، شیوه نوین استاد در پژوهش‌های اسلامی به ویژه در عرصه فقه، تاریخ و حدیث تحلیل و بیان گردد.

۱. آشنایی با مؤلف

حجت‌الاسلام و المسلمین سید علی شهرستانی در سال ۱۳۳۷ شمسی در شهر مقدس کربلا و از نیایی فقیه‌پرور، به دنیا آمد. پدر - مرحوم سید عبدالرضا - و خاندان پدری او (شهرستانی) به فقاہت و تقوی شناخته شده بودند و جدّ مادری او مرحوم بحرانی نیز از وارستگان شیعه بوده‌اند.

وی پس از آموختن دروس ابتدایی در ۱۳ سالگی رهسپار حوزه علمیه کربلا شد و تا پایان دوره مقدمات در آن حوزه به یادگیری دروس حوزوی اهتمام ورزید. یک سال پیش از انقلاب اسلامی، به همراه تنی چند از خویشاوندان به ایران و حوزه علمیه مشهد رفت. در مشهد کتاب منظومه را در محضر آیت‌الله سید عزالدین زنجانی، رسائل و کفایه را در محضر آیت‌الله سید حسن مرتضوی و مکاسب را نزد مرحوم آیت‌الله میرزاعلی فلسفی آموخت. پس از اتمام سطح، در دروس خارج حضرات آیات میرزاعلی فلسفی، سید ابراهیم علم‌الهدی، سید حسن مرتضوی و سید حسین شمس شرکت نمود.

از سال ۱۴۰۰ قمری نگارش مقالات علمی را در مجله‌های الإرشاد، الجهاد، نداء الاسلام و ... آغاز کرد. در سال ۱۴۰۳ با همکاری برادر دانشورش، حجت‌الاسلام و المسلمین سید جواد شهرستانی و زیر نظر آیت‌الله سیستانی، مؤسسه آل‌البیت را بنیان نهاد. همزمان با آغاز حیات علمی و فرهنگی مؤسسه آل‌البیت، سفرهایی علمی به کشورهای مصر، مراکش، اردن، سوریه، لبنان و هند انجام داد و با نگارش مقالات و تألیفاتی به زبان عربی، حیات نوشتاری خود را رقم زد. این تألیفات بازتاب‌های مختلفی را در مجامع علمی کشورهای عربی و اسلامی در پی داشته است.^۱

از ایشان پیش از هشت کتاب به چاپ رسیده که وضوء‌التبی مهم‌ترین آنهاست.

۱. سید علی شهرستانی، منع التدوین الحدیث، ص ۹ و گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.

کتابهای تاریخ الحدیث النبوی و منع تدوین الحدیث هم از آثار برجسته او در زمینه تاریخ حدیث می باشد.

کتاب منع التدوین الحدیث، به زبان فارسی هم ترجمه شده و ترجمه انگلیسی و اردوی آن در دست انتشار است. این کتاب در دانشگاه الأزهر مصر هم به عنوان متن درسی برگزیده شده است.^۱

۲. پیشینه موضوع

تا زمان تدوین این اثر کتابی مستقل در موضوع منع تدوین حدیث نوشته نشده بود. به گفته استاد این پژوهش در نوع خود سابقه نداشته است. البته عالمانی همچون علامه عسکری، استاد جلالی حسینی در کتاب تدوین السنه الشریفه، دکتر مجید معارف در تاریخ عمومی حدیث و تاریخ حدیث شیعه و استاد مهدوی راد در تاریخ تدوین حدیث، هاشم معروف الحسینی در کتاب دراسات فی الحدیث و المحدثین به صورت کلی و مختصر این موضوع را مورد بررسی قرار داده اند. بی شک این گونه تلاشها پاسخگوی تمام پرسشهای مطرح در این زمینه نیستند.

علامه عسکری در کتاب معالم المدرستین و نقش ائمه در احیاء دین، به صورت مفصل این جریان را مطرح کرده و آن را از منظر تاریخی، کلامی و سیاسی مورد بررسی قرار داده است. تفاوت کار علامه با استاد شهرستانی را می توان در دو امر دانست: یکی اینکه استاد علاوه بر آنچه علامه آورده اند، به جزئیات بیشتری اشاره کرده است و دیگر اینکه استاد از تاریخ استفاده فقهی کرده است. این مطلب زمانی روشن می شود که بدانیم استاد بدون رجوع به آثار علامه و تنها با تحقیق در منابع دسته اول تاریخی به این نتایج رسیده اند.^۲

۳. بازتاب کتاب در جوامع علمی

این کتاب ارزشمند و اثرگذار تاکنون به بیش از هشت زبان زنده دنیا ترجمه شده است. نیز به پیشنهاد دکتر محمد عمّاره کتاب به عنوان متن درسی در دانشکده الهیات دانشگاه الأزهر مصر انتخاب شد. عماد الشربینی در رد این کتاب، کتابی به نام

۱. برگرفته از: ویژنامه نخستین همایش عرصهها و روشهای حدیث پژوهی، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی و گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.

۲. گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.

السنة النبوية في كتابات اعداء الاسلام نوشته است. منظور وی از اعداء الاسلام استاد شهرستانی، علامه عسکری و علامه شرف‌الدین است. استاد شیخ قیس العطار نیز در رد کتاب شریینی کتابی با عنوان کتاب و عتاب رساله مفتوحة الى کلیة اصول الدین نوشته است.

وجود نوآوری‌های بسیار، دیدگاه‌های بکر و جدید، نگرش‌های اثرگذار و سودمند و محتوای غنی در کتاب‌های استاد سبب شد تا آیت‌الله سیستانی، در مقایسه آثار ایشان با دیگران، تألیفات ایشان را سرشار از مطالب جدید معرفی کند. آیت‌الله وحید نیز با توجه به تألیفات ایشان اهمیت تربیت شاگردانی که از روش ایشان بهره ببرند را یاد آور شده‌اند. علامه عسکری در نامه‌ای درباره کتاب نوشته است:

«فَوَجَدْتُ فِيهَا بُحُوثٌ مُتَقَنَّةٌ رَصِيْنَةٌ لَمْ يَسْبِقْ بِهَا أَحَدٌ»؛ «در آن مباحث علمی و متقنی آمده که قبل از ایشان کسی به آن دست نیافته است.»

استاد دانشگاه ام القری، تحت تأثیر این کتاب به تشیع مشرف شده است.^۲

۴. ویژگی‌های کتاب

۱.۴. نگاهی ویژه و متفاوت به تاریخ

از جمله ویژگی‌های مهم کتاب‌های استاد به خصوص کتاب منع تدوین، نگاه ویژه به تاریخ و استفاده گسترده از آن در علوم اسلامی حتی فقه و حدیث می‌باشد. استاد با گله از اینکه در حوزه‌های علمیه اهمیت لازم به تاریخ داده نمی‌شود، به کارگیری تاریخ را در برداشت‌های فقهی ضروری می‌داند. با توجه به اینکه سنت (قول، فعل و تقریر معصوم) یکی از ادله شرعی است، استفاده از تاریخ علاوه بر آشنایی بیشتر و کاملتر با سنت می‌تواند فهم بهتری از آن نیز برای مجتهد در برداشته باشد. آگاهی از اختلافات تاریخی در هر یک از فروع فقهی و شناخت زمینه‌های آنها، می‌تواند گره از مسائل اختلافی بسیاری بگشاید.

ایشان در پژوهش‌های خود از تاریخ استفاده فراوان کرده است. برای مثال در کتاب وضوء‌النبی در عرض ادله، بر خلاف آنچه میان فقها رایج است، اختلاف مسلمانان در وضو را از نظر تاریخی مورد بررسی قرار داده است و از این راه توانسته است چرایی وجود روایات مختلف از پیامبر **ﷺ** درباره وضو را تحلیل کند. از دیدگاه وی در مسئله

۱. برگرفته از نامه علامه به استاد شهرستانی (این نامه به رؤیت نگارنده رسیده و کپی آن را در اختیار دارد).

۲. گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.

وضوی پیامبر بررسی‌های تاریخی مهمتر از بحث در اختلاف قرائت‌ها، مناقشه در ادله و ... است.^۱ این روش در این کتاب هم به کار رفته است.

۲.۴. توجه به روایات اهل سنت

از دیدگاه وی می‌بایست از روایات صحیح اهل سنت هم استفاده کرد. ایشان چهار دسته از این روایات را قابل توجه می‌داند و غفلت از آنها را در فقه شیعه ناروایمی‌پندارد و بر آن است که بیشتر آموزه‌های فقهی و حدیثی شیعه در کتاب‌های روایی اهل سنت از زبان صحابه روایت شده است که می‌بایست بر اساس ابواب فقهی سامان یابند. به گفته استاد، از این راه می‌توان فقه شیعه را از طریق اهل سنت استوار ساخت.^۲

۳.۴. ریشه‌یابی موضوعات و جریان‌ها

ریشه‌یابی مسائل از طریق بررسی جزئیات تاریخی، حدیثی و فقهی از دیگر ویژگی‌های آثار ایشان است. از این راه، منشأ بسیاری از جریان‌ها را شناسایی می‌کند. به همین دلیل در آثار ایشان مطالب نو و راهگشا فراوان یافت می‌شود.

۴.۴. بین رشته‌ای بودن

از دیگر ویژگی‌های این کتاب بین رشته‌ای بودن آن است که حوزه‌های مختلف حدیث، تاریخ، کلام و فقه را در بر می‌گیرد. البته در حوزه حدیث، بیشتر به تاریخ حدیث توجه شده است. امروزه این شیوه بسیار مورد توجه مجامع علمی قرار دارد. به کار گرفتن این روش از ویژگی‌های این کتاب و دیگر تألیفات ایشان است و استاد با توجه به این ویژگی به بررسی منع تدوین حدیث از دیدگاه علوم مختلف پرداخته که از این رهگذر به نتایج متفاوتی هم دست یافته است.

۵.۴. مسأله محوری

متأسفانه آنچه اکنون در پژوهش‌های علمی کمتر به چشم می‌خورد مسئله محور بودن آنهاست.

برخلاف بسیاری از تحقیقاتی که در حوزه علوم انسانی و اسلامی صورت می‌گیرد،

۱. سید علی شهرستانی، با اندیشوران مسلمان، ص ۶۹.

۲. همان، ص ۳۵.

پژوهش‌های استاد در راستای پاسخ‌گویی به مشکلات علمی و حل مسائل بوده است. مسئله اصلی در این تحقیق جریان منع تدوین حدیث و علل ایجاد آن و پیامدهای آن است.

۶,۴. ارائه جریان‌شناسی

از مهم‌ترین ویژگی‌های این کتاب، شناسایی جریانات انحرافی در صدر اسلام است که جریان منع تدوین حدیث یکی از آنهاست. این مسئله منشأ بسیاری از انحرافات در تاریخ اسلام بوده و پاسخگویی به آن، انبوهی از مشکلات را حل خواهد کرد. وی همچنین به شناسایی جریان تعبد محض و جریان اجتهاد رأی و نظر نیز پرداخته است.

۷,۴. نوآوری و ابتکار

آنچه از همه بیشتر در این کتاب به چشم می‌خورد، نوآوری‌های این اثر حدیثی است. این نوآوری‌ها شامل شیوه طرح مسایل، روش نقد و تحلیل، نتیجه‌گیری‌ها، استفاده از تاریخ در مباحث حدیثی فقهی و ... می‌شود. یکی از ابتکارات مؤلف در این کتاب، استفاده از گزاره‌های تاریخی در حلّ مباحث فقهی است.

همچنین مؤلف بر این باور است که بسیاری از مسائل در علم رجال تنها از راه بررسی سند حدیث قابل حل نیست، بلکه با مجموعه‌ای از شواهد و قراین مختلف علمی و تاریخی باید به بررسی آنها پرداخت!

یکی دیگر از جلوه‌های نوآوری، استفاده از برخی روایات اهل سنت در استنباط فقهی است. ایشان معتقد است که بسیاری از روایات اهل سنت به وسیله یاران و اصحاب ائمه نقل شده است که با دسته‌بندی این روایات می‌توان از آنها بهره‌مند شد.^۱

۸,۴. روش‌مندی

از ویژگی‌های دیگر این تألیف روش استاد در طرح و بررسی مسائل است. ایشان بر اساس احتیاجات جامعه، موضوعی را انتخاب و به بحث درباره آن می‌پردازد.

۱. سید علی شهرستانی، منع التدوین الحدیث اسباب و نتائج، صص ۱۱۸.

۲. سید علی شهرستانی، با اندیشوران مسلمان، ص ۳۵.

روش ایشان در نقد احادیث نیز قابل تأمل است. استاد با نگاهی عمیق و دقیق در متن روایات، بسیاری از تناقضات درون متن را بر ملا می‌کند. از این راه، گاه تاریخ جریان‌ها و رخدادها و درستی آنها را نیز به دست می‌آورد. مؤلف در بررسی روایات، بیش از آنکه به بررسی‌های سندی بپردازد، با طرح پرسش‌های مختلف درباره متن و مقایسه آن با روایات دیگر، امکان مسایل مطرح شده در روایت را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این میان از نظرات دانشمندان مختلف نیز بهره می‌گیرد. برای مثال، در بررسی روایتی که خلیفه اول دلایل منع تدوین حدیث را در آن بیان کرده است، با بررسی متن روایت با دلایل قطعی ثابت می‌کند که استدلال‌های خلیفه نادرست است.^۱

توجه به علوم مختلف در بررسی مسئله؛ به اعتقاد استاد لازم است اسلام‌شناسی، تسلط بر علوم مختلف اسلامی و تحلیل جریان‌ها، اتفاقات و موضوعات مختلف است. از این راه، می‌توان به مطالبی دست یافت که زوایای تاریک مشکلات علمی و تاریخی را روشن می‌سازد.^۲

۹.۴. اثبات حقانیت شیعه

کتاب در پاسخ‌گویی به منقدان و مخالفان تشیع و حتی در طرح اشکالات به عقیده آنها بسیار موفق بوده است. در این کتاب مهم‌ترین جریان انحرافی شکل گرفته در عصر پیامبر واکاوی شده است و با دلائلی غیر قابل انکار راه صحیح شیعه را بیان کرده است.

۱۰.۴. رعایت انصاف و ادب

مؤلف در این اثر رعایت انصاف، ادب و احترام را نسبت به دیگران کرده و با دید علمی به تحلیل مسایل پرداخته و از بیان مطالب اختلاف برانگیز و غیرعلمی پرهیز نموده است.

۱۱.۴. به‌کارگیری روایات اهل سنت برای نقد آنها

در این کتاب از روایات نقل شده توسط اهل سنت در واکاوی حقیقت بسیار استفاده

۱. همو، منع التدوین الحدیث اسباب و نتائج، صص ۱۷-۳۴.

۲. گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.

شده است.

به کارگیری تاریخ و نظرات بزرگان اهل سنت، روایات و فتواها در کنار یکدیگر و تحلیل همزمان آنها، باعث کشف مطالبی نو و تأثیرگذار شده است.

منابع و مأخذ

۱. شهرستانی، سید علی، منع التدوین الحدیث اسباب و نتائج، مؤسسه امام علی، قم، ۱۴۱۸ ق.
۲. _____، منع تدوین حدیث انگیزه‌ها و پیامدها، ترجمه هادی حسینی، بی‌جا، بی‌تا، اردیبهشت ۱۳۸۸.
۳. _____، آتشی در بیشه اندیشه‌ها، ترجمه علیرضا هزار، کتابخانه تخصصی امیرالمؤمنین، مشهد، ۱۳۸۰.
۴. _____، با اندیشوران مسلمان، ترجمه بخش فرهنگی مؤسسه امام هادی، یوسف فاطمه، مشهد، ۱۳۸۸ ش.
۵. وب‌نامه نخستین همایش عرصه‌ها و روش‌های حدیث پژوهی، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان رضوی.
۶. گفتگوی ویژه با استاد توسط نگارنده، بهمن ۸۸.
۷. نامه علامه عسکری به استاد شهرستانی (این نامه به رؤیت نگارنده رسیده و کپی آن را در اختیار دارد).